
Els liberals reformistes: Víctor Balaguer

Joan Palomas

Una trajectòria complexa i intensa

Víctor Balaguer desplega durant més de cinquanta anys una activitat molt intensa en diferents fronts alhora: el literari, l'històric, el periodístic i el polític. En aquest darrer, presenta un currículum difícilment igualable per cap altre català del XIX: en durada, en importància dels càrrecs assolits, en activitat parlamentària i governamental i en el pes aconseguit en les direccions dels partits. No obstant això, una bona part d'aquesta activitat política encara ens és desconeguda, fet més remarcable encara si tenim en compte el valuós i extens fons personal que hi ha a l'abast dels investigadors. L'objectiu d'aquest treball és, doncs, oferir una aproximació al seu perfil polític, d'una banda presentant una cronologia de càrrecs tan precisa com sigui possible i, de l'altra, comparant la seva producció doctrinal amb la seva actuació pràctica com a parlamentari, com a home de govern i com a intel·lectual.

La Corona d'Aragó com a referent

La ideologia política de Balaguer està present tant en els seus llibres i altra producció impresa com en articles de premsa, discursos, i, fins i tot, en els preàmbuls de la legislació que duu el seu segell particular. A grans trets, es pot desglossar en quatre temes: liberalisme polític i qüestió nacional, que veurem a continuació, i proteccionisme aranzelari i qüestió colonial, que veurem més endavant.

Una de les constants de la visió liberal de Balaguer és la seva exaltació de les institucions medievals catalanes i de la Corona d'Aragó, les quals considera un precedent de la monarquia constitucional i del sistema parlamentari representatiu. En aquest sentit, molt sovint la seva obra més erudita com a historiador té un important punt de confluència amb el seu discurs polític. Així, si en llibres com ara *La libertad constitucional* (1857), *Historia de Cataluña y de la Corona de Ara-*

gón (1860-63; ampliada, 1885-87), *Memorias de un constituyente* (1872), *Estudios históricos y políticos* (1876) i *Instituciones y Reyes de Aragón* (1896), fa una defensa política d'aquest model institucional, de la mateixa manera, en molts dels seus discursos treu el component històric per justificar la seva proposta de sistema monàrquic constitucional.

Balaguer, en sintonia amb la historiografia romàntica catalana del XIX i amb bones dosis d'idealització, analitza a fons aquest model institucional. Veu en les Corts un sistema representatiu, sobretot per la presència dels representants de les ciutats, que considera portaveus d'amplis sectors socials i fidels executors dels seus mandats. Insisteix en aspectes del que posteriorment s'ha denominat el *pactisme català*: paper de les Corts en l'elaboració de les lleis, forta defensa d'aquestes del seu paper i de les seves atribucions, restricció del poder del monarca, condicionament de l'obediència al rei al respecte d'aquest de les llibertats del país, amb el dret a retirar-la-hi i a nomenar-ne un altre, juntament amb l'aparició d'institucions de govern permanents, emanades de les Corts. Defensa també el model confederal catalanoaragonès, basat en el respecte a la personalitat i atribucions de cada part, així com les institucions municipals, de les quals destaca les seves àmplies atribucions i la seva similitud amb altres ciutats de la Mediterrània llatina.

Contraposa aquest model institucional al d'altres estats de l'època, com ara Castella i França, marcats per l'absolutisme polític, el centralisme administratiu i la intolerància religiosa, i conclou que la unificació espanyola s'hauria d'haver fet agafant com a base el model catalanoaragonès i no pas el castellà. Per ell, l'accés al tron espanyol dels Àustries primer, i dels Borbons després, significa una liquidació progressiva del model representatiu. En aquest sentit, per Balaguer la pèrdua de les institucions de l'estat català no representa tant una submissió nacional, ja que de fet assumeix el projecte d'Espanya com a estat nació, sinó una contraposició de models politicoadministratius, en què els ciutadans de la Corona d'Aragó perden les seves llibertats polítiques seculars, però en què els ciutadans dels territoris de base castellana no poden avançar cap a un model representatiu.

Balaguer, però, va més enllà. En la seva monografia dedicada a Pau Claris, escrita en el seu exili d'Avinyó el 1867 (publicada el 1876 dins d'*Estudios históricos y políticos*), considera que l'insurreccionalisme dels catalans dels segles anteriors, representats per les seves institucions de govern, estava plenament justificat davant de reis com ara Joan II, Felip IV i Felip V, com a conculcadors de les llibertats del país. Per Balaguer, tenien el dret i gairebé el deure de no acceptar-los com a reis, d'oposar-s'hi amb les armes i de nomenar altres reis que garantis sin el respecte a aquestes llibertats: "*Si estaban, pues, en su derecho, y éste debe ser reconocido por la historia imparcial, no era ningún crimen en ellos, sino un deber el de tomar las armas*".¹ La rebel·lió catalana a través de la història hauria estat, doncs, una avantguarda en la lluita per la llibertat, però ocultada i desfigurada per "*cortezanos fáciles al servilismo o por historiadores propicios a decir sólo la mitad de la verdad, que es la mentira*".²

1. Víctor BALAGUER, *Estudios históricos y políticos*, Madrid, Librerías de A. de San Martín, Editor, 1876, pàg. 42.

2. Víctor BALAGUER, *Estudios históricos y políticos*, pàg. 9.

El Balaguer revolucionari estava justificant aquí la insurrecció contra els Borbons, que ja havia tingut alguns assaigs i que es va consumir definitivament l'any següent. De fet, la situació política en què el nostre personatge es mou amb més comoditat és el primer tram del Sexenni: si un moviment insurreccional havia foragitat la dinastia conculcadora de les llibertats del país, unes Corts constituents escollides per sufragi universal (masculí) avançaven en el camí de la legislació liberal i alhora escollien un nou rei constitucional. La seva visió de la història quedava justificada i vindicada a Catalunya.

Si la Corona d'Aragó és un referent balaguerià en sistema representatiu, també ho és en organització nacional. En el model confederal catalanoaragonès, Balaguer hi veu una unitat política construïda no pas sobre la base d'un projecte monolític de nació ni d'una administració centralitzada, sinó d'una suma de territoris amb una personalitat, llengua i institucions pròpies, que queden garantides dins de la unitat política superior. La diversitat no seria per ell un obstacle sinó una contribució a la construcció d'un estat comú. També en aquest terreny Balaguer hauria preferit que la unificació d'Espanya s'hagués construït agafant com a base el model catalanoaragonès. Proposa, doncs, un projecte d'estat no basat en la supremacia nacional del component castellà, sinó en una suma de personalitats dels diversos territoris històrics. Per això, en la seva actuació com a intel·lectual en l'àmbit espanyol, vol potenciar una visió de la pluralitat espanyola. Així, el seu discurs d'ingrés a la Real Academia de la Historia, l'abril de 1875, està dedicat a la literatura catalana, mentre que el d'ingrés a la Real Academia Española, el febrer de 1883, a les literatures regionals.

Balaguer veu en Catalunya una personalitat molt forta, definida ja des de la Baixa Edat Mitjana, en forma d'una llengua pròpia, un desenvolupament econòmic plenament diferenciat del de la resta d'Espanya i, sobretot, en el fet d'haver constituït un estat capdavanter en institucions polítiques, expansió econòmica i presència internacional. De vegades, arriba a constatar la unitat cultural, idiomàtica, institucional i històrica del que avui anomenem Països Catalans. La seva obra com a escriptor en català, com a restaurador dels Jocs Florals i com a historiador de Catalunya, està dedicada al coneixement i a la potenciació d'aquesta personalitat. A banda d'aquesta aportació com a intel·lectual, cal anar a cercar la seva actuació política en defensa d'interessos catalans en la qüestió econòmica, tema de què tractarem més endavant.

Precisament en el transcurs del seu combat polític i parlamentari en defensa dels interessos proteccionistes catalans, creix en el seu pensament més íntim –però no pas en el públic– la convicció d'una Catalunya maltractada pels governs espanyols successius i la relació directa que això té amb el creixement del catalanisme polític. En una carta de 1886 a Eugenio Montero Ríos, llegim: “*Si no se hace pronto, nuestras miserias e intrigas políticas, nuestras ambiciones personales, harán de seguro que un hombre osado pretenda hacer en España con respecto a Cataluña el papel que Parnell en Inglaterra con respecto a Irlanda. Y el Parnell español puede ceñir faja*”.³ I a continuació ofereix aquesta visió d'una Catalunya amb condicions de vida pròpies, que farien viables els projectes nacionals més

3. BIBLIOTECA-MUSEU V. BALAGUER (BMB), *Manuscrits*, 349/20. Esborrany de carta de Víctor Balaguer adreçada a Eugenio Montero Ríos, 24-8-1886.

agosarats: “*Aquí no se sabe aún que Cataluña sin España será siempre Cataluña, mientras que España sin Cataluña dejaría de ser España. Esto nadie lo ha dicho aún, nadie se ha fijado en ello, y nadie sabe quizá el por qué esto, que parece una monstruosidad, pudiera ser. Pues bien, la cosa es sencilla; es el huevo de Colón*”.

Des dels cercles catalanistes, es voldrà que Balaguer, amb una enorme popularitat els anys vuitanta a Catalunya pel seu fort enfrontament a la direcció del partit en la defensa dels interessos proteccionistes catalans, sigui el polític de relleu que trenqui definitivament amb el sistema de partits espanyols i que se situï al capdavant del partit català. Balaguer, però, no arriba a fer aquest salt. De fet, en el seu treball *El Regionalismo y los Juegos Florales* (1897), delimita una mica la seva postura respecte al creixent catalanisme polític. Probablement, la poca atenció que ha rebut la seva figura amb posterioritat calgui situar-la aquí.

Si del pensament passem a les actuacions més concretes, el referent de la Corona d'Aragó apareix també constantment. Així, per exemple, el 1854 dóna el nom de *La Corona de Aragón* al periòdic polític que edita a Barcelona. El 1863 i com a cronista d'aquesta ciutat, rep l'encàrrec de l'Ajuntament de proposar els noms per als nous carrers de l'Eixample; en el seu treball *Las calles de Barcelona* (1865-66) ens explica la seva presentació d'un paquet de noms, la majoria aprovats i vigents fins avui, en els quals trobem els de Catalunya, Aragó, València, Mallorca, Rosselló, Provença, Sicília, Nàpols, Calàbria, Còrsega i Sardenya, com a territoris integrants en un moment o altre de la Corona d'Aragó, juntament amb els de les seves institucions preferides, com ara Corts, Parlament, Diputació (Diputació del General o Generalitat) i Consell de Cent, i personatges destacats, bé en la defensa del model institucional català (Pau Claris, Tamarit, Casanovas), bé en el món cultural (Ausiàs Marc, Lull, Aribau, Muntaner, Balma), entre d'altres. A més, és en aquests territoris on Balaguer basteix la seva àrea d'influència cultural i política, amb una presència important no sols a Catalunya, sinó també al País Valencià i Aragó. Finalment, ja els anys noranta, Balaguer impulsa un ambiciós projecte d'Acadèmia de la Corona d'Aragó, que agafaria com a seu la Biblioteca-Museu de Vilanova i la Geltrú i que tindria com una de les seves primeres missions l'elaboració d'un diccionari i d'una gramàtica de la llengua catalana.

Al costat de la Corona d'Aragó, hi ha fins a tres marcs territorials més que crien la seva atenció. Un és el catalanooccità, influenciat pels seus estudis històrics i també per la seva intensa relació amb els poetes provençals. A partir de l'anàlisi de les afinitats idiomàtiques, artístiques i d'esperit de tolerància, conclou que hauria estat possible formar una gran nació en època medieval, ben definida per les seves institucions representatives i pel progrés econòmic i cultural. Aquest marc estaria, de fet, dins d'un altre, que és l'arc mediterrani, que anomena la Mar Llatina, i que aniria, a grans trets, d'Alacant a Nàpols, i que estaria caracteritzat per les afinitats medievals en autogovern municipal, puixança econòmica i desenvolupament cultural, però també per la seva proximitat cultural i esperit liberal contemporanis. A *Mis recuerdos de Italia* (1889), treball que recull els seus dos viatges com a corresponsal de guerra i el viatge com a membre de la comissió de diputats de notificació i acompanyament del futur Amadeu I, es pot apreciar el seu entusiasme per aquest país i pel seu procés d'independència i de formació de la monarquia constitucional. Finalment, l'aspiració a la unió ibèrica apareix també sovint en la seva obra. Ja el 1856 prologa una edició de *La Iberia*,

de Sinibald de Mas, i el 1869 veu amb simpatia la candidatura d'algun membre de la família reial portuguesa per ocupar el tron espanyol, des de la perspectiva de completar aquesta unió ibèrica.

De progressista a liberal

A la fi dels anys quaranta, Balaguer es vincula al sector polític que, durant tot el XIX i amb diferents noms i graus d'intensitat de les seves demandes segons els períodes, se situa a l'esquerra del liberalisme monàrquic, és a dir, plenament diferenciat de moderats, unionistes, centralistes i conservadors, que queden a la seva dreta, i de demòcrates, radicals i republicans, que queden a l'esquerra. Aquest sector defensa un sistema monàrquic, però amb sobirania nacional, unes Corts àmpliament representatives, drets fonamentals i reformes polítiques i administratives. La trajectòria anterior al Bienni Progressista d'aquest corrent polític presenta força dificultats de fixació, per la seva organització a base de notables, la feble estructura organitzativa, la diferent activitat segons els períodes, els processos d'escissions i fusions i, fins i tot, una indefinició de noms, per no parlar de les fronteres confuses amb altres forces polítiques. De tot aquest complex entramat, ens interessa aquí el sector que es manté com a Partit Progressista, que apareix al Bienni amb Salustiano Olózaga al capdavant i que compta amb Prim i Madoz com a figures de projecció espanyola i que tenen relació amb Catalunya.

A partir del Bienni i fins a la Revolució de 1868, cal destacar diverses línies d'actuació de Balaguer dins del progressisme: el seu paper com a fundador i director de premsa política, amb els títols *La Corona de Aragón*, *El Conseller* i *La Montaña de Montserrat*; la seva creixent importància en els òrgans de direcció locals, fins a arribar a ser secretari i president de la Junta Progressista de la Província de Barcelona; la disponibilitat a traslladar-se a Madrid i a altres ciutats per participar en actes centrals del partit o per entrevistar-se amb els caps polítics; l'exercici dels seus primers càrrecs públics, ja que fou diputat provincial i presentà les primeres candidatures a Corts; i, finalment, la seva implicació en els intents insurreccionals, que el duu a l'exili.

A partir de la Revolució de 1868, les tres forces implicades –unionistes, progressistes i demòcrates– actuen com a partit de govern en forma de coalició amb el nom de *liberals*, tot i que això no sempre implica una fusió efectiva dels seus membres. A Catalunya, els demòcrates mantenen la seva organització en alguns punts i a Barcelona, per exemple, trobem un *Círculo Liberal*, però també un *Círculo Democrático*. La revolució significa un gir en la vida política de Balaguer, per l'accés dels progressistes al govern després d'anys d'oposició, retraïment i conspiració. Després d'uns mesos d'activitat com a autoritat revolucionària a Barcelona, Balaguer s'instal·la a Madrid per ocupar el seu escó de diputat constituent. Durant el període que va de febrer de 1869 (obertura de les Corts constituents) a juny de 1872 (formació d'un gabinet radical), cal ressaltar alguns aspectes de la seva activitat política: la continuació dins del periodisme polític, però ara amb capçaleres madrilenyes (*La América*, *La Nación*, *La Iberia*); el desenvolupament de càrrecs parlamentaris i de govern de primera importància, com es pot apreciar a les taules 2 i 3; l'inici de la seva llarga fixació com a diputat a Corts pel districte de Vilanova i la Geltrú; el seu pes creixent, especialment

després de la mort gairebé simultània de Prim i Madoz, com a polític amb dimensió espanyola i vinculació amb Catalunya, amb la particularitat de ser acceptat tant pels antics progressistes com pels demòcrates; i, finalment, la seva vinculació amb la maçoneria, amb el nom simbòlic de Tamarit, defensor de les llibertats catalanes amb les armes a la mà.

En aquest període, una generació de liberals catalans, entre els quals es pot esmentar Francesc de Paula Rius i Taulet, Pere Collaso, Josep Maluquer, Teodor Baró, Antoni Ferratges, Frederic Pons, Pere Antoni Torres, Joan Fabra, Albert Quintana i els germans Nuet (Casimir i Jaume), entra decididament a l'escena política i ocupa càrrecs polítics en l'àmbit català, però també espanyol. La majoria d'ells tenen en comú el fet de mantenir una estreta relació amb un Balaguer que es mou ja amb facilitat per les Corts i els ministeris i que, des del seu lloc, té molt a dir en la política de nomenaments de càrrecs oficials.

Quan el 1872 es produeix el fraccionament dels liberals monàrquics entre el sector radical de Ruiz Zorrilla i el sector conservador de Sagasta, tant Balaguer com els personatges esmentats se situen en aquest darrer sector, que adopta el nom de Partit Conservador (de la Revolució de Setembre) o Partit Constitucional, amb una clara connotació de partit d'ordre dins de les conquestes revolucionàries. Perquè, de la mateixa manera que per als conservadors alfoncins catalans l'experiència dels governs radicals i republicans és traumàtica, per als sagastins catalans també ho és. La sensació predominant és que la situació política que ells mateixos han afavorit se'ls ha escapat de les mans, fins al punt que cal comptabilitzar fins a quatre conflictes insurreccionals simultanis: el cubà, el carlí, el republicà cantonal i l'obrer internacionalista. Alguns sectors del partit qüestionen la viabilitat d'un sufragi universal que a Catalunya hauria atorgat una bona part dels vots a carlins i federals, i alhora aposten per un cop de mà militar, fins i tot pactant amb el republicanisme més conservador. Hi ha també una ruptura clara amb els radicals, que són considerats els responsables directes de l'accés dels republicans més extremistes al poder. Una bona part de 1873 constitueix per a aquest sector un període de desorganització i retraïment.

El cop de Pavía de gener de 1874 compta amb una trama sagastina i una participació directa de Balaguer, que, segons el relat de Fernando de León y Castillo, és el missatger que surt de l'Asamblea Nacional per notificar al general colpista la derrota parlamentària de Castelar, que era la consigna per entrar en acció.⁴ El govern creat a continuació, i en el qual retrobem Balaguer a Ultramar, manté durant tot el 1874 una forma republicana, però sense Corts. Des dels primers dies, té una activitat legislativa considerable per la via de decrets i desfà una part de l'obra dels mesos anteriors. Si aquest govern neix per un cop de força militar, mor de la mateixa manera, pel *pronunciamiento* de Martínez Campos de final d'any.

S'obre així un període de sis anys d'oposició per al partit, caracteritzats per l'acceptació (després d'alguns mesos) del nou règim, el manteniment com a programa dels principis de la Constitució de 1869, l'adopció del nom de Partit Constitucional, el treball d'oposició a ambdues cambres i l'intent de presentar una al-

4. Fernando DE LEÓN Y CASTILLO, *Mis tiempos*, Madrid, Ediciones del Excmo. Cabildo Insular de Gran Canaria, 1978, 2 toms, pàg.140-141.

ternativa de govern als conservadors. En aquest sentit, el 1880 el partit incorpora Martínez Campos, provinent del conservadorisme, més un grup de militars, però també els centralistes de Manuel Alonso Martínez, l'ala més conservadora dels constitucionals, escindida el 1875. D'aquest procés, en surt el Partit Liberal Fusionista, que accedeix finalment al poder el febrer de 1881.

De l'activitat de Balaguer durant aquests anys d'oposició, cal esmentar la continuació del seu periodisme polític, ara amb el periòdic madrileny *La Mañana*; la fixació al districte de Vilanova; els seus importants treballs parlamentaris com a membre de la minoria constitucional, entre els quals hi ha un torn contra la totalitat de la Constitució i un vot particular al projecte de llei d'impremta de 1878; a més, és president de la comissió del Congrés; el paper dins del Círculo Constitucional de Madrid, del qual és directiu diversos anys i president el 1880; la consolidació com a cap dels constitucionals catalans i representant seu als òrgans centrals de direcció del partit, especialment a partir dels actes polítics de Barcelona de maig de 1879 i d'octubre de 1880; el paper de conciliador de les diverses fraccions del partit a Catalunya; el pes progressiu com a cap de tots els parlamentaris catalans (que veurem més endavant); i, finalment, la seva emergència com a cap dels liberals espanyols dissidents amb el gir conservador de la direcció del partit.

És en aquest darrer context que fa la seva important gira de propaganda pel País Valencià, Catalunya i Aragó, amb uns actes públics a diverses ciutats, en què aplega la pràctica totalitat de representants de comitès locals dels tres territoris i en què adopta un discurs clarament a l'esquerra del partit. Quan aquest forma govern, l'oposició de Balaguer augmenta, en comprovar que des del poder no s'impulsa les reformes liberals proposades des de l'oposició. La negativa del govern a incorporar el jurat en el Projecte de llei de judicis orals i públics (juntament amb la seva política aranzelària, com veurem després), és el detonant que precipita el seu trencament amb el partit, després d'un enfrontament al Congrés amb Sagasta, a qui defineix com a "*prisionero de guerra del general Martínez Campos*".⁵ Com a cap dels liberals dissidents, impulsa la creació de comitès constitucionals progressistes, i recupera els noms passats del partit, pel fet de considerar-los els continuadors legítims, i conflueix amb els sectors polítics democràtics, molts d'ells antics radicals, en la creació de la Izquierda Liberal Dinámica (ILD), agrupació que pretén ser l'alternativa de partit d'esquerra als conservadors i que aconsegueix formar govern el 1885. Balaguer és membre del directori del nou partit fins a la fusió amb els liberals, el 1885.

A Catalunya, el 1875 la majoria de membres veterans del partit es mantenen dins del sector majoritari i sols un sector s'escindeix amb Alonso Martínez. Tant el partit constitucional primer com el liberal, després, s'organitzen sobre la base de cercles locals i comitès provincials, és a dir, amb una estructura organitzativa més estable i definida que la dels conservadors catalans. A Barcelona trobem un Círculo Constitucional de Barcelona i un Comitè Constitucional de la Província de Barcelona, ambdós presidits per Rius i Taulet, personatge, d'altra banda, que impulsa un important programa municipalista. A l'agrupació de Barcelona hi ha

5. *Diario de sesiones de las Cortes, Congreso de los diputados* (DSC), legislatura 1881-1882, 3-6-1882, núm. 145, pàg. 3.978.

durant diferents anys diverses tendències, de vegades contraposades, com ara el sector esquerrà que dirigeix Collaso el 1879, que crea un *Círculo Constitucional-Liberal* i el *Diario Liberal*. Al principi de 1881, ambdós sectors es reunifiquen en el *Comité Provincial Fusionista* de Barcelona, després *Comité Liberal Dinástico* de la Província de Barcelona. No gaire després d'haver-se tancat aquest episodi, però, els germans Godó creen el periòdic *La Vanguardia*, que adopta una línia contraposada a *El Constitucional*, proper a Rius i Taulet. Encara el 1882 es produeix l'escissió de la ILD, significativa pel paper de Balaguer, que queda, però, tancada el 1885. Una altra publicació propera a aquest sector polític és la *Crónica de Cataluña*, dirigida des del Sexenni per Baró, i *El Barcelonés*, propera a Rius i Taulet, a mitjan anys vuitanta.

Els professionals liberals tenen un paper important dins del partit. Destaca aquí una bona part dels personatges ja esmentats. La presència de sectors burgesos i propietaris és menor que en el cas dels conservadors, però cal esmentar (incloent també els anys següents) els industrials Camil Fabra, Eduard Reig i Bartomeu Godó, tots tres directius del partit i alhora de les corporacions industrials, més Alfons Sala i Ferran Puig; el financer Evarist Arnús; els gerents de companyies ferroviàries Fèlix Macià i Frederic Marcet; l'impressor Manel Henrich; el navilier Francesc Taulina; els comerciants Ròmul Bosch i Alsina i Rafael Cañellas; els propietaris agraris i/o immobiliaris Collaso, Quintana i Nuet, més el marquès de Marianao i Enric Climent.

La implantació del partit a Tarragona, amb Torres i Cañellas al capdavant, i a Lleida, amb els germans Nuet, sembla superior que a Girona, on trobem com a caps Climent i Quintana (aquest, amb uns anys amb els centralistes). La força d'aquest sector polític a Catalunya és important i la seva representació parlamentària proporcionalment superior a la dels conservadors.

Si Balaguer apareix com a cap de tots els constitucionals catalans primer, liberals després, en el cas de la ILD no és només el cap del partit a Catalunya, sinó també el seu fundador. Cal dir que les forces que arrossega darrere seu quan s'escindeix del partit liberal no són tan grans com les que es mantenen fidels a la direcció espanyola del partit. Per això, el nou partit creix en una altra direcció: incorpora personatges provinents dels sectors democràtics, força importants a Catalunya. Alguns membres que cal destacar d'aquesta formació són Vicente de Romero i el comte de Rius. El gener de 1883 es constitueix a Barcelona un *Círculo de la Izquierda Liberal*. Aquest sector no representa cap força marginal, cosa que queda ben palesa en el fet que a les eleccions de 1884 obté quatre escons al Congrés per Catalunya, enfront dels sis dels liberals, mentre que Balaguer és l'únic membre del partit que aconsegueix sortir elegit diputat per dos districtes alhora.⁶

El 1885, els esquerrans i els liberals es fusionen i Balaguer passa a presidir honoràriament el *Nuevo Círculo de la Izquierda Liberal* de Madrid. L'aportació de Balaguer en aquest terreny és important. Fixem-nos que, des de la mateixa fusió liberal de 1880, dins del partit s'havia creat un sector dissident important, que a la pràctica significava una dificultat per a Sagasta per presentar un partit que fos

6. L'elecció de Balaguer de 1884 per l'Havana no consta al diari de sessions del Congrés; vegeu BMB, *Manuscrits*, 229/125.

l'alternativa de poder als conservadors, i que alhora no aconseguia tampoc ser atractiu per a les forces situades a la seva esquerra. Quan Balaguer s'escindeix del partit, arrossega una part dels liberals, però sobretot incorpora una bona part d'aquests sectors democràtics. Quan retorna al partit liberal, ho fa amb un contingent nou, que atorga al partit una representativitat política molt més àmplia, de la mateixa manera que anys abans els conservadors havien incorporat sectors polítics a la seva dreta.

Des de la seva reintegració als liberals, Balaguer esdevé definitivament un dels *notables* del partit en l'àmbit espanyol, amb una acumulació molt considerable de càrrecs polítics i parlamentaris, com es pot veure a les taules 2 i 3, situació que manté fins a la seva mort. Ara bé, en la seva documentació més personal, es comença a apreciar un cert cansament i desencís de la política. D'altra banda, si el 1868 mostrava el seu entusiasme pel destronament dels Borbons, els anys vuitanta i noranta Balaguer esdevé un dinàstic convençut, i arriba a tenir una relació amb la família reial i amb la mateixa Isabel II i una participació considerables en el procés de consolidació de la dinastia a la mort d'Alfons XII.

Diputació Catalana i representació d'interessos

La política aranzelària espanyola dels anys setanta i vuitanta se centra en l'afavoriment d'un model econòmic basat en la producció i l'exportació de vins a gran escala, en el context de davallada de producció francesa per la fil·loxera, amb la recerca consegüent d'acords comercials que assegurin aquest flux exportador, les negociacions dels quals solen comportar rebaixes de compensació en l'aranzel espanyol per als productes industrials estrangers. El tractament atorgat al sector industrial pels governs successius sovint respon no sols a una necessitat de les negociacions internacionals, sinó a un veritable desinterès per bastir una política de foment industrialista, en el millor dels casos, si no es parla obertament (com passa amb alguns liberals i la majoria d'esquerrans) de la possibilitat de la seva liquidació si no aconsegueix ser competitiu en el mercat internacional, en una lectura espanyola de les tesis ricardianes dels costos comparats i de la divisió internacional del treball (*Espanya, la bodega del món*). La percepció que les corporacions econòmiques catalanes tenen d'aquesta política queda molt ben reflectida en una intervenció al Congrés de Frederic Nicolau: “*damos nuestra riqueza manufacturera a cambio de un litro de vino*”.⁷

En aquest context tan desfavorable, les corporacions industrials catalanes despleguen una activitat molt considerable i esdevenen veritables grups de pressió, amb una estructura potent i eficaç. Generen un discurs proteccionista, que aconsegueix un considerable consens a Catalunya, però també un discurs de mal confiança i desencís envers els partits dinàstics espanyols, de no-representativitat de les classes productores per part dels governs i, el que aquí més ens interessa, d'aposta per prescindir de les diferències entre partits i aconseguir dur a les Corts un bloc de parlamentaris catalans plenament representatius dels interessos proteccionistes i prou independents per anteposar-los a la disciplina de partit.

7. *Diario de sesiones de las Cortes*, legislatura 1884-1885, 2-3-1885, núm. 100, pàg. 2.572.

El formidable desplegament d'activitat d'aquestes corporacions marca poderosament l'actuació dels parlamentaris catalans. En el cas de Balaguer, a més, estava vinculat a aquest associacionisme des del final dels anys quaranta i la seva carrera política havia estat afavorida des d'aquestes corporacions. Ell sabia perfectament, doncs, que la base del seu poder negociador a Madrid i de la seva fortalesa com a candidat vencedor a les eleccions consistia en el seu compromís en la defensa d'aquests interessos. Balaguer, però, defensa el proteccionisme no sols per obligació, sinó també per convicció. Proposa l'adopció de polítiques aranzelàries d'acord amb les condicions econòmiques reals del país, com estarien fent els principals governs europeus, i alhora insisteix a presentar el proteccionisme no solament com a beneficis per als interessos industrials catalans i també a reivindicar la plena compatibilitat entre liberalisme polític i proteccionisme aranzelari, qüestionada per molts liberals espanyols.

El proteccionisme de Balaguer té també un sabor historicista. Per ell, igual que els síndics medievals, els parlamentaris obtenien la confiança dels seus electors per traslladar a les Corts unes demandes molt concretes, que havien de passar per damunt de tota altra consideració personal o de partit. Aquesta idea de representació dels interessos del país, que encaixa perfectament amb la generada des de les corporacions, fa que per Balaguer la defensa del proteccionisme aranzelari provinent de la Catalunya urbana i industrial sigui inexcusable. En aquest terreny, és molt significativa la coincidència amb Duran i Bas, cap dels conservadors catalans i amb qui manté una gran sintonia, fins al punt que es permet parafrasejar-lo en una intervenció al Congrés: *"No hago más que repetir una frase que acaba de pronunciar un Diputado de la mayoría, una persona dignísima, el Sr. Duran y Bas, en el último discurso que ha pronunciado en Barcelona: 'entre el país y el partido, estoy por el país'. Pues yo digo lo mismo que él en este punto: el país es antes que todo"*.⁸

Ja el 1854, en un document que elabora per al comitè progressista de Barcelona perquè es llegeixi a l'assemblea del partit de Saragossa, centra la seva atenció en la necessitat d'atraure amb una proposta clara de proteccionisme els industrials catalans, els quals considera propers als moderats per les garanties d'ordre, però recelosos de la seva política aranzelària, i aconsegueix que la línia seguida fins aleshores per Prim i Madoz sigui secundada per tot el partit: *"Los industriales aquí, es preciso confesarlo, son un poder, y para hacerlos nuestros hay que unir la idea económica a la política, pero clara y explícitamente porque a los catalanes no se les puede ir con subterfugios, ni con sofismas ni con palabras. Claridad y buena fe, unión de Olózaga, Madoz y Prim formando un triunvirato invencible, manifestación clara para hacer ver que las ideas libre cambistas pertenecen solo al porvenir; seguridad de protección a la industria mientras no pueda competir con la extranjera, seguridad a los intereses creados bajo el amparo de la ley, explicación, por medio de una fórmula u otra, de que el partido progresista es partidario de la industria, y la gran masa de Cataluña se proclamará progresista"*.⁹ El partit, però, segueix altres comportaments i durant els anys següents la majoria dels seus directius s'inclinen cap a postures lliurecanvistes.

8. *Diario de sesiones de las Cortes*, legislatura 1880-1881, 18-1-1881, núm. 12, pàg. 214.

9. BMB, *Manuscrits*, 331/20.

A les Corts del Sexenni, Balaguer té una actuació que està molt en sintonia amb les corporacions industrials catalanes; com a mínim, durant una part de 1870 i 1871, és el representant fix del Foment de la Producció Nacional a Madrid i intervé en la creació de l'associació proteccionista de Madoz en aquesta ciutat. D'aquest període, es pot parlar de l'esmena que presenta el juny de 1870 al projecte de tractats de comerç amb diversos països, juntament amb altres diputats catalans, entre els quals hi ha Pascual Madoz, Estanislau Figueras i Francesc Pi i Margall, en què introdueix una clàusula de rescindibilitat, que s'aprova amb la mediació de Prim. Un cop desapareguts Prim i Madoz, esdevé el gran representant dels interessos industrials a Madrid.

Al primer tram de la Restauració és quan Balaguer assoleix el màxim protagonisme en la defensa d'aquests interessos. Afavoreix des de les planes de *La Mañana* els escrits de propaganda de les corporacions, de les quals, d'altra banda, rep subvenció directa; participa activament en la creació de centres proteccionistes a Madrid; forma part de la comissió aranzelària creada el 1878 per analitzar la crisi de la indústria llanera i de la marina mercant; presideix honoràriament les manifestacions proteccionistes celebrades a diferents ciutats catalanes el 1881; i acompanya els comissionats de les corporacions en les seves gestions als ministeris. En el terreny parlamentari, ja durant els primers anys del nou règim, Balaguer es mostra molt actiu en les comissions de treball que creen els parlamentaris catalans per gestionar les demandes de les corporacions econòmiques. Hi ha diverses reunions conjuntes de diputats i senadors catalans, que sempre acostuma a presidir Balaguer, al costat de comissions de treball. El 1878 presideix la Comissió Permanent de Senadors i Diputats Catalans, mentre que a les Corts de 1879-81 i legislatures de 1881-82 i 1886, crea i presideix la Diputació Catalana, organisme que agrupava tots els diputats electes per districtes catalans a part dels partits, amb la inclusió eventual de senadors, amb la particularitat que n'ocupa la presidència tant en períodes ministerials com d'oposició.

Aquest procés organitzatiu dels parlamentaris catalans per damunt de les filiacions polítiques respon plenament a allò proposat des de les corporacions i la seva idea de bloc compacte de parlamentaris proteccionistes. En un acte que aquestes corporacions dediquen a Barcelona als parlamentaris catalans electes el 1879, per recordar-los la necessitat d'un compromís proteccionista, Balaguer, en nom de tots ells, afirma: "*Yo, en nombre de mis dignos compañeros de diputación catalana, felicito a los Centros unidos; yo puedo asegurar en su nombre que nos encontrarán siempre dispuestos, prontos, haciendo toda clase de esfuerzos y de sacrificios, y llegando hasta donde podamos, hasta donde nuestra voluntad nos lo permita; dispuestos siempre a sostener los grandes y sagrados intereses de la producción y del trabajo nacional*".¹⁰ Aquest mateix discurs de disciplina de grup proteccionista es va repetint en les intervencions de Balaguer al Congrés, en les quals reitera la noció de representació d'interessos i d'obediència a les directrius de les corporacions, com en el cas de la reforma aranzelària de 1882, en què afirma: "*Yo confieso, por mi parte, que si hubiese pensado nunca en transigir, hubiera empezado por consultar a los centros industriales, agrícolas y co-*

10. *La Mañana*, 29-5-1879.

merciales de mi país, porque siendo defensor de aquellos intereses, no debía ser más realista que el rey y debía consultar con ellos antes de pasar a hacer una transacción".¹¹

Com a president de la Diputació Catalana, Balaguer aconsegueix l'assistència massiva de parlamentaris catalans, molts d'ells força absentistes, a les Corts, el seu agrupament i la defensa d'una postura comuna en els temes aranzelaris, de manera que els ministerials entren en una franca dissidència respecte a les seves pròpies majories. De la mateixa manera que Duran i Bas i el grup de conservadors catalans s'enfronten molt durament en les seves intervencions a les Corts al govern Cánovas, Balaguer i els liberals catalans protagonitzen fortes oposicions al govern Sagasta. Així, per exemple, davant del tractat de comerç amb França de 1882, Balaguer afirma: "*Yo no daré jamás, jamás en mi vida, ni un voto contra mi conciencia, ni un voto contra mi país; en adelante he de votar siempre con mi conciencia y con mis ideas; y si el caso llegara, que no espero que llegue, en que así un Gobierno compuesto de buenos y nobles amigos míos, como cualquier otro Gobierno, me colocara en la triste situación de optar entre el Gobierno y el país, optaría siempre por el país*".¹² Reitera aquesta afirmació en la seva intervenció contra la reforma aranzelària del mateix any: "*yo, sobre los intereses de todos los Gobiernos del mundo, pongo los intereses sagrados del país*".¹³ En aquesta ocasió, Sagasta diu: "*es que S.S. en las cuestiones de intereses industriales, como en los políticos, de tal manera tiene en la mente Cataluña, que no cree puede haber nada bueno ni en el Gobierno ni en ninguna parte donde no haya un catalán*".¹⁴

Cal dir que aquesta forta personalitat del grup de parlamentaris catalans a les Corts espanyoles és plenament observada per la classe política espanyola. Així, en una data tan primerenca com 1877, Servando Ruiz Gómez es refereix a ells com el "*partido catalán en España, el partido industrial*".¹⁵ El 1885, el ministre conservador Francisco Romero Robledo, que el 1882 es felicitava de veure la dissidència dels liberals catalans, quan constata aquesta mateixa oposició a les seves files, perd els nervis i exclama al Congrés, anticipant sense proposar-s'ho el que havia de venir no gaires anys més tard: "*Haced, representantes de Cataluña, haced lo que queráis [...] no llaméis a la puerta de ningún partido para semejante intransigencia, que en ningún partido encontraréis acogida ni ayuda*".¹⁶

La dissidència de Balaguer amb la direcció del partit, com hem vist anteriorment, té també un component polític important i la suma d'ambdues qüestions és la que provoca la seva sorollosa ruptura amb Sagasta en ple Congrés. Ara bé, al nostre personatge li interessa fer coincidir aquesta ruptura amb el debat sobre la reforma aranzelària de 1882, de tal manera que aparegui als ulls dels industrials catalans com a resultat principal d'aquesta reforma. Balaguer adquireix així un prestigi extraordinari entre aquests sectors, com a polític de re-

11. *Diario de sesiones de las Cortes*, legislatura 1881-1882, 2-6-1882, núm. 142, pàg. 3.959-60.

12. *Diario de sesiones de las Cortes*, legislatura 1881-1882, 22-4-1882, núm. 110, pàg. 3.012.

13. *Diario de sesiones de las Cortes*, legislatura 1881-1882, 2-6-1882, núm. 142, pàg. 3.960.

14. *Diario de sesiones de las Cortes*, legislatura 1881-1882, 3-6-1882, núm. 143, pàg. 3.980.

15. *Diario de sesiones de las Cortes. Senado*, legislatura 1877, 9-7-1877, núm. 56, pàg. 888.

16. *Diario de sesiones de las Cortes*, legislatura 1884-1885, 3-3-1885, núm. 101, pàg. 2.603.

lleu que no dubta a sacrificar la seva situació per a la defensa dels interessos del país productor. La seva entrada a Barcelona d'aquest any és un bany de multituds.

Si la seva dissidència hagués estat únicament econòmica, no s'hauria aliat després amb el sector més lliurecanvista de l'espectre polític espanyol. En els preliminars de la creació de la ILD, Balaguer té llargues converses amb Segismundo Moret sobre aquest tema i ambdós conclouen de deixar lliure aquesta qüestió dins del partit. Ara bé, una de les primeres mesures d'aquest quan forma govern el 1883, és signar un acord comercial amb Gran Bretanya, que era la qüestió més temuda des de les corporacions econòmiques catalanes. En aquesta ocasió, Balaguer, com a president del Consell d'Estat, desfà amb el seu vot de mèrit l'empat que existia, amb la qual cosa aconsegueix un dictamen contrari a l'acord. Ell sabia que aquesta decisió havia d'anar acompanyada de la seva dimissió, però també que de qualsevol manera perdria el càrrec, ja que el govern esquerrà no podria superar la seva primera prova de foc al Congrés. Després d'aquesta actuació, la seva personalitat arriba a les màximes cotes de popularitat a Catalunya.

El proteccionisme de Balaguer constitueix una excepció dins dels liberals espanyols i encara més dins dels esquerrans, però les seccions catalanes d'ambdós partits i la seva premsa donen un suport ple a aquesta postura. Per als homes de les corporacions, més aviat inclinats al conservadorisme, l'esquerranisme de Balaguer no sols no era un obstacle per delegar-hi la defensa dels seus interessos, sinó un avantatge: tenint en compte que liberals i esquerrans havien de governar un dia o un altre i que les seves actuacions serien les més lliurecanvistes, valia més disposar d'un home fort en aquestes situacions.

Durant aquests anys, hi ha un altre gran tema que crida l'atenció de les corporacions econòmiques catalanes, especialment de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, com és la defensa del dret civil català. En aquest terreny, Balaguer no té una participació directa i el liberal català que n'assumeix la defensa és Josep Maluquer. La seva línia argumental, també amb un important component historicista, és força coincident amb la dels conservadors catalans i constitueix un altre cas de sintonia entre ambdues forces en la defensa d'interessos catalans.

El paper de gestor d'interessos catalans de Balaguer a Madrid té també una dimensió molt important en la gestió a les Corts i als ministeris d'affers per a companyies, sobretot ferroviàries, i arriba a incorporar-se a alguns consells d'administració. El 1874 crea a Madrid una comissió catalana, composta per sagstins catalans, encarregada de la gestió professional d'aquests afers. S'encarrega també de la tramitació de demandes de l'Administració local catalana, en temes com ara l'enderrocament de la Ciutadella, l'enllaç dels ferrocarrils a Barcelona o les obres del port. El 1885, fent balanç de la seva activitat com a representant d'interessos catalans a Madrid, Balaguer afirma: *“Con la mano sobre mi conciencia puedo asegurar que no hay un solo acto de mi vida que no haya sido en honor de Cataluña y en defensa de sus intereses”*.¹⁷

17. BMB, *Manuscrits*, 349/1. Esborrany de carta de Víctor Balaguer, del final de 1884 o del principi de 1885, adreçada a un directiu no determinat de la ILD.

Un polític reformador

Ja el 1862 trobem Balaguer presidint un acte a Reus per aconseguir fons per a l'Ictíneo de Narcís Monturiol. I, en efecte, com a intel·lectual, com a parlamentari i com a home de govern, Balaguer té també una considerable actuació d'impulsor de projectes i de reformes en molts àmbits, encaminats a dur a la pràctica la seva proposta progressista i reformadora. Dins d'aquesta actuació, en destaca la que es va portar a terme des dels diversos càrrecs de govern que va ocupar (vegeu la taula 3), per l'abast que pot donar des del poder a la seva iniciativa. En aquest sentit, les disposicions legislatives que són obra seva o en les quals té participació se situarien entorn de les 250, que arribarien al doble si comptabilitzessin les menors i les preses pels organismes col·legiats dels quals formà part.

Com a home de govern, el seu àmbit d'actuació més important és el de la política colonial. Aquí cal destacar que el Ministeri d'Ultramar era competent a les possessions colonials en tots els rams que a la metròpoli depenien dels ministeris ordinaris, amb l'excepció de Guerra i Marina. Com ens diu Balaguer a *En el Ministerio de Ultramar* (1888): “sobre asuntos de Gracia y Justicia, Estado, Política, Hacienda, Gobernación y Fomento, que en todos los ramos tiene que ver y de todos es ministro el de Ultramar”.¹⁸ Això dona una idea de les grans atribucions del titular d'un ministeri que, a més, treballava poc per la via de lleis aprovades per les Corts i molt per la dels reials decrets, que a Filipines són la gran majoria i a les possessions africanes la pràctica totalitat.

Analitzant l'obra legislativa de Balaguer, podem apreciar com, tot i els seus grans principis teòrics, sovint prefereix prescindir de la inoperància de les vies ordinàries i adoptar resolucions per la via expeditiva. En aquest sentit, molt bona part de la seva obra de govern té forma de decret. De fet, en tot el Sexenni cap de les seves disposicions no arriba a votar-se a les Corts, mentre que, a la Restauració, fins després de diferents mesos en el seu tercer mandat a Ultramar no treu la seva primera llei.

Tot allò relatiu a la dinàmica de les Corts i dels processos electorals constitueix un primer àmbit d'actuació de Balaguer, com a entusiasta del sistema representatiu i de l'important paper que considerava que havien de tenir les Corts. En aquest terreny, cal esmentar la seva presència sovintejada a la Mesa del Congrés i en comissions permanents de les Corts (govern interior, tribunal d'actes), però també en la important Junta Central del Cens Electoral, creada el 1890 en aplicació de la llei de sufragi universal (masculí), o en la comissió del Senat de divisió electoral de la província de Barcelona, que presidí.

Dedicà esforços considerables a combatre el frau dins de l'Administració pública. La seva presència en organismes com ara el Tribunal de Comptes, que presidí, o la Comissió Inspectora del Deute, de la qual formà part primer com a diputat i després com a senador vitalici, anava en el camí de la persecució de la malversació de cabals públics per part de funcionaris de l'Administració. Com a ministre d'Ultramar, va iniciar una llarga croada per eradicar el frau en l'Administració de Cuba. En el mateix terreny de personal, té una actuació important

18. Víctor BALAGUER, *En el Ministerio de Ultramar*, Madrid, Imprenta y Fundición de Manuel Tello, 1882, 2 toms (*Obras*, vol. XXIII, pàg. LVI).

per proveir les places per oposició, per homologar les places de la Península amb les d'Ultramar i per evitar l'excés d'alts càrrecs. Al final de la seva actuació com a ministre d'Ultramar, però, va haver de reconèixer que no havia aconseguit acabar plenament amb l'*empleomania* en l'Administració colonial. Per això, en alguna ocasió, com el 1874, va preferir atorgar plens poders als seus subordinats de més confiança, per prescindir de les formalitats en la incorporació de personal i agafar només els més eficients i d'incorruptibilitat demostrada.

En el mateix terreny d'actuacions dins de l'Administració, va reorganitzar diverses dependències, des del mateix Ministeri d'Ultramar, que reformà el 1874, a les direccions generals d'Estadística i de Comunicacions (que passà a denominar-se de Correus i Telègrafs) i la creació del Patronat General de les Escoles de Pàrvuls, als consells consultius, amb la creació del Consell d'Ultramar, i a multitud de reformes dels organismes locals d'administració a Ultramar, cercant models administratius més operatius i alhora menys costosos. Creà a tots els territoris colonials la figura del governador general, amb la idea d'una futura administració civil.

També com a ministre d'Ultramar, dedicà bastants esforços a l'elaboració dels pressupostos de cada territori colonial, amb la idea que "*no hay administración bien organizada sin buena contabilidad, y ésta no existe sin presupuesto*".¹⁹ Hi va adoptar la línia de no maquillar el deute pendent i d'aconseguir retallar despeses generals. Molt en sintonia amb el discurs generat des de les corporacions econòmiques catalanes, també aquí va retallar despeses dels sous elevats de funcionaris i de forces militars, per poder invertir en el ram de Foment, com veurem després. Completà aquesta actuació econòmica amb diverses operacions de conversió del deute, destinades a la seva unificació i estabilitat, amb reformes aranzelàries i de simplificació de les ordenances de duanes, destinades, d'una banda, a afavorir el comerç entre la Península i Ultramar i, de l'altra, a alleugerir les taxes d'exportació dels productes colonials i a afavorir la creació i l'activitat dels bancs d'emissió de cada territori colonial.

Contrari a l'autonomia de les colònies, va apostar en tot moment per la via de l'assimilació, és a dir, convertir els territoris colonials en unes províncies més. En aquest sentit, hi ha un considerable paquet de disposicions seves que estenen a les colònies la legislació fonamental vigent a la Península. Ara bé, considera que l'assimilació completa és viable a les Antilles, amb un grau de desenvolupament econòmic i una penetració colonial importants, fins al punt que arriba a valorar que passin a dependre dels ministeris peninsulars, però no a les Filipines, on constata la menor penetració colonial; en aquest sentit, les "*condicions especials de les Filipines*" de les quals Balaguer parla sovint, no són altres que la consideració dels indígenes, majoritaris a la colònia, com a no aptes per assumir alguns dels drets de la metròpoli fins que no s'espanyolitzin. Per això, dedica no pocs esforços a afavorir l'emigració espanyola a l'arxipèlag. Veritable especialista en el cas de Filipines, pels molts anys que presidí el Consell consultiu dedicat a aquestes illes, va demanar la creació d'un organisme governamental exclusivament dedicat als afers filipins.

19. *Boletín de la Revista General de Legislación y Jurisprudencia*, tom 44, pàg.137. RD de 9-5-1874, de pressupostos de Cuba per a 1874-1875.

Com a ministre, no té participació directa en la legislació d'abolició de l'esclavatge i del patronat a les Antilles, ni en el desestancament dels tabacs de Filipines, que condemnava els indígenes a una situació de semiesclavatge, tot i haver tingut relació el 1869 amb la Sociedad Abolicionista Española, presidida per Castelar, ja que en l'etapa del Sexenni la consigna del govern era no emprendre reformes a les colònies mentre no es liquidés la guerra, i quan accedeix al càrrec a la Restauració, aquestes reformes ja havien estat executades pels seus antecessors. En aquesta darrera etapa, en mostra la seva gran adhesió.

El seu camp d'actuació favorit a Ultramar, però, és el de Foment. Sovint, en els preàmbuls de les seves disposicions com a ministre, Balaguer es queixa dels pocs recursos que pot dedicar a aquest sector. En els pressupostos per a Cuba de 1888-89, per exemple, després de comptabilitzar les despeses fixes i inexcusables de Guerra i Marina, classes passives, Deute, Guàrdia Civil, Ordre Públic i servei de vapors correus, es demana: "*¿qué le queda para otros servicios no menos importantes, como son los de la Administración de justicia, Hacienda en general, Beneficencia y Sanidad, Correos y Telégrafos, Instrucción Pública y Carreteras?*"²⁰ Tot i les penúries del Tresor, Balaguer desplega als territoris colonials una política ambiciosa de transports marítims, sistema de fars, ampliació de ports, telègrafs i cables submarins, construcció de carreteres i ferrocarrils, creació d'organismes (cambres de comerç, llotges) i instrucció pública. Amb l'organització de l'Exposició de Filipines, el 1887, va pretendre estendre els coneixements que a la Península es tenia de la colònia i, especialment, va intentar construir circuits productius i comercials nous entre aquesta colònia i la metròpoli, i així va afavorir la producció a les illes de cotó i carbó destinats al consum de la indústria.

Balaguer aposta en tot moment per la consolidació i l'ampliació fins on sigui possible de la sobirania espanyola en els territoris d'Ultramar, en sintonia amb el que feien les grans potències colonials europees. Crec que en aquest terreny va coincidir plenament amb Cánovas: ambdós eren directius de la Sociedad Española de Africanistas y Colonialistas, després de Geografía Comercial; el primer nomenament de Balaguer com a president del nou Consell de Filipines de 1885, que incloïa les illes del Pacífic (Carolines, Mariannes i Palaos) i les possessions africanes (Fernando Poo, Río Muni, Río de Oro), és obra del govern Cánovas; i, finalment, Balaguer dedica el seu treball *Islas Filipinas* (1895) a Cánovas. Balaguer, doncs, s'interessa força per aquests territoris menors: hi estén l'Administració espanyola, els inclou dins dels itineraris de les línies de vapors correus, en delimita els límits respecte a les pretensions de les potències europees, intenta atraure la població espanyola que emigrava a països tercers i hi afavoreix les exploracions científiques. L'única ocasió en què no li va saber greu destinar una partida pressupostària extraordinària a despeses militars va ser en les operacions d'extensió de la sobirania espanyola efectiva a Joló i Mindanao. Ara bé, així com Cánovas no va arribar a veure la caiguda de les restes de l'imperi, Balaguer, que es va mantenir en la presidència del Consell de les Filipines fins al final, va viure en primera persona el Desastre.

Cal recordar també que va ser diputat electe per l'Havana en dues ocasions, ja que figurava en candidatures de la Unión Constitucional i comptava amb l'im-

20. Víctor BALAGUER, *En el Ministerio de Ultramar*, pàg. 108.

portant suport de la colònia catalana a Cuba. Tot i optar sempre pel seu fidel districte de Vilanova, Balaguer va participar plenament dels treballs dels parlamentaris cubans, com si hagués pres possessió de l'escó de l'Havana. Fins i tot arribà a presidir, el 1886, la Diputació Cubana simultàniament amb la Diputació Catalana, que eren les dues agrupacions de parlamentaris que disposaven d'una personalitat més forta dins de les Corts espanyoles. Des de la premsa, dedicà una atenció preferent a Ultramar des de publicacions com ara *La América* i *La Mañana de Ultramar*.

Si Foment és el camp d'actuació preferit de Balaguer com a ministre d'Ultramar, Instrucció Pública és el favorit de manera general. Dins d'aquest àmbit, constitueix un objectiu central l'educació general en la seva primera etapa i l'educació tècnica i d'arts i oficis. També aquí Balaguer mostra sintonia amb el discurs de les corporacions catalanes. A Ultramar, impulsa la creació d'escoles de formació del professorat i d'arts i oficis, que combina amb la inauguració d'estacions agronòmiques, destinades a la formació i assaigs. Els anys noranta, presidí la Junta Central de Drets Passius del Magisteri de Primer Ensenyament de Cuba i Puerto Rico.

A la Península, intenta reiteradament la creació d'un Ministeri d'Instrucció Pública, amb la idea de no incrementar el pressupost de despeses de l'Estat, sinó de concentrar en un mateix departament totes les atribucions d'educació, cultura i estadística repartides en diferents ministeris. Ho intenta com a diputat, presentant a la legislatura de 1884-85 una proposició de llei, que no prospera; com a president del Consell d'Instrucció Pública, aconsegueix el 1886 un reial decret de desglossament del Ministeri de Foment en un Ministeri d'Instrucció Pública i Ciències, Lletres i Belles Arts i un altre d'Obres Públiques, Agricultura, Indústria i Comerç, que, no obstant això, no arriba a aplicar-se; i com a vocal de l'esmentat Consell, el desembre de 1899, amb l'edició del full volant *De instrucción pública*, on insisteix novament en aquest tema. El març següent, veu per fi realitzat el seu projecte, amb el reial decret de Silvela de creació del Ministeri. Si, ja al final de la seva vida, a Ultramar va ser espectador de primera fila del Desastre, en Instrucció Pública va ser-ho de la realització de la seva proposta.

Dins del sector de la instrucció, cal destacar molt especialment la creació, el 1882, quan ell era president del Consell d'Instrucció Pública (òrgan consultiu, però que podia elaborar projectes d'actuació), del Patronat General de les Escoles de Pàrvuls, que passa a presidir ell mateix. Si com a ministre d'Ultramar converteix el Consell de Filipines en Consell d'Ultramar, com a president del Consell d'Instrucció Pública influeix en la creació d'aquest Patronat. En ambdós organismes, Balaguer se sobreviu a si mateix com a cap jeràrquic i continua, encara que sigui en un segon pla, amb la seva obra.

La creació i l'activitat d'aquest organisme és potser el millor exemple de la línia expeditiva de Balaguer, ja que s'actua en tot moment per reial decret, fins i tot contravenint disposicions vigents per llei, i concentrant les decisions i atribucions en un grup reduït de persones. El Patronat és, durant els seus dos anys de funcionament, un organisme executiu en tots els afers relacionats amb els pàrvuls, des de la construcció d'edificis fins a l'elecció del professorat i de les matèries educatives. Balaguer aconsegueix, com a diputat, un increment pressupostari destinat a aquestes escoles i incorpora al seu equip les pedagogues Carmen Rojo (directora de l'Escola Normal de Madrid) i Concepción Arenal, en un dels

primers casos en què les dones formen part d'un organisme executiu. La sensibilitat de Balaguer per la incorporació de la dona a llocs de responsabilitat es complementa amb la voluntat de reservar-li un espai professional i amb aquesta finalitat disposa, també per decret, que tot el professorat d'aquest tram educatiu sigui femení.

Balaguer i el seu equip creen un curs especial per a professores de pàrvuls a l'escola normal, amb un programa extraordinàriament ambiciós en el qual s'incorporen les darreres pedagogies europees, com ara el sistema de l'alemany Frederic Fröbel, en què es pretén que les futures professores tinguin nocions avançades de totes les matèries i en puguin impartir sessions teòriques i pràctiques, però també idioma estranger, educació física i formació social. El Patronat segueix una política pròpia de selecció de personal, al qual s'atorga, a més, la condició d'inamovible en la seva plaça. Impulsa un programa d'ensenyament integral, mixt, laic i gratuït per a infants d'edats compreses entre els tres i els deu anys. Fins i tot, es retiren les competències educatives dels ordes religiosos que custodiaven orfes, a partir dels quatre anys.

Després dels ministres liberals i esquerrans, però, ve un govern conservador, que incorpora el sector neocatòlic d'Alejandro Pidal, i precisament correspon a aquest personatge la cartera de Foment. Pidal suprimeix bona part de l'obra del Patronat. El nou programa educatiu està lluny del balaguerià: "*doctrina cristiana, deberes y formas de cortesía, letras y números, ideas claras y sencillas, canto*".²¹

Balaguer, però, retorna a la presidència del Consell d'Instrucció Pública el 1886. Proposa i aconsegueix la creació del Ministeri, i pensa ben segur en ell mateix com a primer ministre i a impulsar una política educativa ambiciosa en tots els nivells. En frustrar-se finalment aquesta creació, dedica un esforç important a elaborar un programa complet de reforma de tots els ensenyaments tècnics, i alhora posa les bases de l'educació d'arts i oficis, amb una organització i un reglament nous i un pla d'estudis de segell balaguerià, al qual afegeix la creació de nous centres, un d'aquests a Vilanova i la Geltrú. Crida també l'atenció el decret que retira a ajuntaments i diputacions competències en ensenyament primari i secundari, perquè considera que el professorat al seu càrrec estava ratllant la indigència, i això obliga el Tresor Públic central a fer-se càrrec de les seves nòmines.

En el terreny de la cultura, crea pel seu compte la Biblioteca-Museu Balaguer, de Vilanova, però des dels seus llocs de govern, la Biblioteca-Museu d'Ultramar, la comissió de govern de la qual presidí indefinidament i que disposava també d'un hivernacle, el Museu (i biblioteca) d'Instrucció Primària, i el Museu-Biblioteca de Filipines, a Manila. La combinació de biblioteca i museu tenia també un clar objectiu de suport a la investigació i d'aplicació pràctica en el món de la producció. En aquest darrer terreny, participà en diversos actes de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888.

Presidí la Biblioteca del Senat, la Junta Inspectora de la Biblioteca i Museus Nacionals i formà part durant quinze anys de la Junta Facultativa del Cos d'Arxivers, Bibliotecaris i Antiquaris. S'interessà per la conservació de documents, com

21. *Gaceta de Madrid*, 21-7-1884, pàg. 211. RD de 4-7-1884.

és el cas dels referents a la presència espanyola a Florida, i pel patrimoni monumental, especialment els grans monestirs catalans. Des de l'acadèmia de la història, aconseguí la impressió de documents de les Corts catalanes.

S'interessà també per la situació penitenciària, i fou un dels fundadors de l'Asociación General para la Reforma Penitenciaria en España. En aquest sentit, entre les moltes comissions oficials de les quals formà part, trobem la de construcció de la nova presó de Barcelona, el 1881. El decret de gener de 1889, probablement inspirat per Balaguer des de la presidència del Consell d'Ultramar després del seu tracte amb Concepción Arenal, creava a Filipines una colònia penitenciària agrícola, a l'estil del model australià i amb la doble intenció de sistema regenerador dels reclusos i de reclam de la immigració lliure a les Filipines.

Probablement Balaguer és el polític català del XIX que va estar durant més temps en la primera línia de l'escena política espanyola i el que va concentrar més càrrecs executius i durant més temps. No obstant això, els coneixements que en tenim actualment són la punta de l'iceberg i el camí que queda per recórrer abans no puguem disposar d'una biografia rigorosa i completa és encara llarg. Aquest any del seu centenari ha ser l'ocasió per avançar un tram més d'aquest camí.

Apèndix: Cronologia de càrrecs de Víctor Balaguer

1. Administració local i perifèrica de l'Estat:

- Diputat provincial pel districte 4t de Barcelona: 1) 3-1862/11-1863; 2) 11-1863/11-1865; 3) 11-1865/11-1866.
- President de la Diputació Provincial de Barcelona: 2-10-1868/5-2-1869
- Vocal de la Junta Revolucionària Definitiva de Barcelona: 20-10-1868/27-10-1868
- Nomenament no acceptat de governador civil de Màlaga: 12-10-1868.
- Governador civil interí de Barcelona: 11/12-1868.
- President de la Junta d'Instrucció Pública de la Província de Barcelona: 1868/1869.

2. Corts

2.1. Escons ocupats i electes

- Diputat per la circumscripció de Manresa: Corts de 1869-71.
- Diputat pel districte de Vilanova i la Geltrú: 1) Corts de 1871-72; 2) de 1872-2a; 3) de 1872-73; 4) de 1876-79; 5) de 1879-81; 6) període de 1881-83; 7) (electe) 1884; 8) Corts de 1884-86; 9) període de 1886-89.
- Diputat electe per L'Havana: 1) 1884; 2) 1886.
- Senador electe per Barcelona: 1881.
- Senador vitalici: 1889/1901.

2.2. Meses de les cambres

- Vicepresident del Congrés: 1) legislatura de 1872-2a; 2) de 1881-82; 3) de 1886.

2.3. Organismes oficials, dependents de les Corts

- Vocal de la Comissió Inspectora del Deute Públic: 1) 4-3-1876/12-1-1881 (com a diputat); 2) 21-4-1893/6-7-1896 (com a senador).
- Vocal de la Junta central del cens Electoral: 5-7-1890/14-1-1901.

2.4. Comissions fixes

- Membre comissió de govern interior del Congrés: 1) Corts de 1879-81; 2) legislatura de 1881-82; 3) Corts de 1884-86; 4) legislatura de 1886
- Membre del Tribunal d'Actes Greus del Congrés: 1) Corts de 1879-81; 2) legislatura de 1881-82.
- President de la Comissió d'Actes del Senat: legislatura de 1898-99.
- Membre de les comissions de correcció d'estil (Congrés i Senat): 1) legislatura de 1881-82 (Congrés); 2) de 1886 (Congrés); 3) de 1888-89 (Congrés); 4) de 1891-93 (Senat); 5) de 1893-94 (Senat); 6) de 1898-99 (Senat, president); 7) de 1899-1900 (Senat, president).
- President de la comissió de Biblioteca del Senat: 1891/1901.

2.5. Comissions significatives

- Comissió del Congrés de nomenament de regent: 6-1869.
- Comissió del Congrés de viatge a Itàlia per notificar al duc d'Aosta el seu nomenament de rei espanyol: 11-1871.

2.6. Agrupacions de parlamentaris

- President de la Comissió de Diputats i Senadors Catalans: legislatura de 1878-79.
- President de la Diputació Catalana: 1) Corts de 1879-81; 2) legislatura de 1881-82; 3) de 1886.
- President de la Diputació Cubana: legislatura de 1886.

3. Govern

3.1. Ministeris i direccions generals

- Ministre d'Ultramar: 1) 5-10-1871/21-12-1871; 2) 3-1-1874/13-5-1874; 3) 10-10-1886/14-6-1888.
- Ministre de Foment: 1) 26-5-1872/13-6-1872; 2) (interí) 3-1-1874/4-1-1874.
- Director general d'Estadística. Ministeri de Presidència: 19-7-1868/19-12-1869.
- Director general de Comunicacions, després Correus i Telègrafs. Ministeri de Governació: 1) 10-1-1871/13-9-1871; 2) 13-9-1871/10-10-1871.

3.2. Consells, juntes, ambaixades, tribunals

- Vicepresident de la Junta d'Estadística. Ministeri de Presidència: 19-7-1869/20-12-1869.
- Vocal de la Junta Consultiva d'Estadística. Ministeri de Foment: 24-10-1870/1-4-1873.
- President del Tribunal de Cuentas de la Nación, després del Reino: 26-6-1874/25-1-1875.
- President del Consell d'Instrucció Pública. Ministeri de Foment: 1) 18-11-1881/20-5-1882; 2) 28-1-1886/15-10-1886.

- Vocal del Consell d'Instrucció Pública. Ministeri de Foment: 12-1895/18-5-1900.
- President del Patronat General de les Escoles de Pàrvuls. Ministeri de Foment: 4-4-1882/4-8-1884.
- President del Consell d'Estat. Ministeri de Presidència: 19-10-1883/24-1-1884.
- President del Consell de Filipines i de les Possessions Espanyoles del Golf de Guinea & Consell d'Ultramar. Ministeri d'Ultramar: 1) 10-4-1885/15-1-1887; 2) 30-11-1888/31-10-1889; 3) 31-10-1889/24-10-1890; 4) 20-3-1894/13-1-1899.
- Vocal de la Junta Facultativa del Cos d'Arxivers, Bibliotecaris i Antiquaris, com a acadèmic de la Història. Ministeri de Foment: 1885/1901.
- President de la Junta Inspectora de la Biblioteca i Museus Nacionals: (1885?)/29-1-1887.
- President de la Junta Central de Drets Passius del Magisteri de Primer Ensenyament de Cuba i Puerto Rico. Ministeri d'Ultramar: 24-2-1894/(1896?).
- Nomenament no acceptat d'ambaixador a Mèxic. Ministeri d'Estat: estiu de 1870.
- Nomenament no acceptat d'ambaixador a Itàlia. Ministeri d'Estat: febrer de 1882.